

חורבן, המתקה, נחמה הרב יאיר דרייפוס

חורבן ומשיחיות [נגיעות בשפת הלב עמ' 167 ואילך]

הרב שג"ר היה ציוני. אבל את הציונות שלו אפיינו בפרפרזה על סיפור שסיפר הרב נריה זצ"ל: לקראת מינוי הרב קוק לרב הראשי שאל נחום סוקולוב את חיים ויצמן מדוע הוא תומך במינוי הזה. 'והלא הרב קוק אינו ציוני', כך אמר לו יצמן, 'ועל כל פנים הציונות שלו איננה הציונות שלך'. והרב נריה סיכם: 'סוקולוב צדק'. ברוח זו אנסה לשרטט מספר קווים לתודעה הציונית של הרב שג"ר, תודעה שנבעה ממעמקי דמותו, ואינה משקפת את התודעה הציונית-דתית הקלאסית. כדי להבין את שורשיה של תודעה זו, יש לראות אותה על רקע החותם שהטביעו בו טראומת השואה ומלחמת יום הכיפורים, האופן שבו הם עיצבו את תפיסת עולמו, את תחושותיו ואת שאיפותיו. מהלך הדברים כאן ינוע אם כן מן הטראומה והאבלות אל האוטופיה של הגאולה.

זכר החורבן והעולם הלא-שלם

כדרכו של תלמיד חכם, הרב שג"ר הסווה והטמיע את מחשבותיו האישיות בין השיטין של תורותיו. אבל המעיין חד העין יוכל לזהות את דמותו, עולמו ונהמת ליבו מבצבצים מבין התוכנות ההלכתיות בדרך שהוא פירש אותן. נפתח בדברים שכתב בימי בין המצרים, בהם הוא מפרש את האופן שבו עיצבו חז"ל את האבלות על חורבן הבית. בעקבות מרד בר כוכבא, התפתח ויכוח מר בשאלת התגובה הראויה לחורבן. הפרושים חתרו להשעיית החיים הנורמליים, ולכן טענו שאסור לאכול בשר ולשתות יין. היו אף כאלו שטענו כי ראוי לחדול מלקיים יחסי אישות, כך שעם ישראל יחדל מלהתקיים; אין עוד טעם להמשיך את החיים אחרי שנעקרה התורה וחרב הבית. ניתן לראות בכך ביטוי לרגשות אשמה עמוקים, המערערים על עצם הקיום.

מנגד התייצבו חכמים וטענו שאין גוזרים גזירה על הציבור אלא אם כן יכולים לעמוד בה. מדבריהם נראה שלא הייתה להם התנגדות עקרונית לעמדתם של הפרושים, אלא שנימוקם היה, כפי שנהוג לומר, שבסופו של דבר החיים חזקים יותר. כך מתוארים הדברים בתוספתא:

אמר ר' ישמעאל: מיום שחרב בית המקדש דין הוא שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין, אלא שאין בית דין גוזרין על הציבור דברים שאין יכולין לעמוד בהן. הוא היה אומר: הואיל ועוקרין את התורה מבינותינו נגזר על העולם שהוא שמם, שלא לישא אשה ושלא להוליד בנים ושלא להקים שבע בן, עד שלא שיכלה זרעו של אברהם מאליו. אמרו לו מוטב להן לצבור שיהו שוגגין ואל יהו מזידין.

משחרב הבית האחרון רבו פרושין בישראל שלא היו אוכלין בשר ולא שותין יין. ניטפל להן ר' יהושע, אמר להן בניי, מפני מה אין אתם אוכלין בשר?

אמרו לו נאכל בשר שבכל יום היה תמיד קרב לגבי מזבח ועכשיו בטל? אמר להן לא נאכל. ומפני מה אין אתם שותין יין? אמרו לו יין נשתה שבכל יום היה מתנסך על גבי המזבח ועכשיו בטל? אמר להם לא נשתה. אמר להם אם כן לחם לא נאכל שממנו היו מביאין שתי הלחם ולחם הפנים, מים לא נשתה שמהן היו מנסכין מים בחג, תאנים וענבים לא נאכל שמהם היו מביאין בכורים בעצרת. שתקו.

אמר להם בניי, להתאבל יותר מדיי אי אפשר, ושלא להתאבל אי אפשר. אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר דבר מועט זכר לירושלם. עושה אשה תכשיטין ומשיירת דבר מועט זכר לירושלם, שנאמר אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי וגו'. וכל המתאבלים עליה בעולם הזה שמחים עמה לעולם הבא, שנאמר שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה וגו'.¹

ההתמודדות של הרב שג"ר עם סוגיה זו חרגה מתחומיו של לימוד תורה נייטרלי. הוא התחבט אישית בשאלת טעם הקיום בעקבות השואה, שנצרכה בו מבית אביו ואמו, ובעקבות פציעתו הקשה במלחמת יום

הכיפורים שאותה כינה 'השואה של בני דור'. מהמקום הזה היה בו צד של הזדהות עם עמדתם של הפרושים. גם הוא ביטא תחושת אשמה על עצם קיומו, אשמה שאינה מאפשרת להמשיך כאילו לא קרה דבר. במידה רבה גם הוא פרש מהעולם, השעה את הקיום שלו. הדבר התבטא גם בכך שהוא מיעט באכילת בשר ובשתית יין כל השנה, מלבד בשבתות ובסעודות מצווה.

מאידך, פרשנותו לעמדתם המעודנת יותר של חכמים שיקפה צד אחר בתודעתו. אם הפרושים הותירו לכל היותר חיים מינימליים, הטקטיקה של חכמים הייתה הפוכה, הם תיקנו אבלות מינימלית, בדמות השארת זכר לחורבן – 'משייר דבר מועט'. הרב שג"ר הצביע על כך שלזיכרון כאן מובן שונה מזה שאנו נוטים ליחס לו. הזכר לחורבן אינו סימן שתפקידו להזכיר לנו אירוע שקרה בעבר, אלא הוא העיקבה שנותרה ממנו, משהו שנשאר מהחורבן ונוכח גם היום. תקנת חכמים היא להשאיר חלקה חריבה, מקום שאין בו סיד. אנחנו מנציחים את האבדן לא באמצעות מזכרת, אלא בכך שאיננו משקמים לגמרי את ההריסות. גם כשאנו בונים בנין חדש, מכינים צרכי סעודה או מכינים תכשיטים לכלה, יש לשמור על עיקבת ההריסות באמצעות שיור חלק שלא נגמר.

הרב שג"ר קרא את העמדה ההלכתית הזו כאופציה קיומית. מבחינתו, זו הייתה תודעת הקיום העמוקה שלו: התחושה שאנו חיים בעולם פגום ובלתי מושלם, עולם כאוב של גלות. הוא ראה זאת כתחושה אקוטאלית המלווה את היהודי תמיד, ולכן מחד הוא נקרא לחיות את חייו הנורמליים, ומאידך עליו להשאיר בתודעתו את המקומות הלא גמורים והלא פתורים. ואדרבה, דווקא על רקע החיים הנורמליים מתעצמת האבילות המינימלית ומשליכה א-נורמליות על הנורמליות.

נראה שלטקטיקה של השיור אפקט עצמתי יותר מזו של ההינזרות. זאת משום שההינזרות עלולה להפוך למצב הטבעי, למובן מאליו, ואז שוב איננה אבלות. לעומת זאת השיור מבליט את החוסר, מתוך כך שהדבר כמעט שלם, אך ה'כמעט' הזה הופך לגבול אין סופי ולא נגיש. השיור מבליט את הפגם, את חוסר היכולת להשיג את השלמות בעולם הזה.

ציונות של הגשמה וציונות של ממשות

בנקודה זו יש להבחין בין שתי תודעות של חורבן. האחת מתמקדת בחורבן הקונקרטי, חורבן בית המקדש, ועל כן גם התיקון המבוקש מתואר כחלק מההיסטוריה, והוא מתרחש בימות המשיח כפי שמתאר אותם הרמב"ם, בבניין הבית השלישי.

בתודעה השנייה החורבן הוא אחר: הוא משקף אירוע א-היסטורי, מטיפזי, שמקורו בחטא הקדמון, בגירוש מגן עדן, בהווייה שנפלה לאבילות, בסובייקט הפגום שהזדהה בחטא הנחש. מתוך כך האבלות שמדובר בה איננה רק אבלות על החורבן אלא על מצבו של האדם והעולם בכלל, וגם התיקון אינו קשור לבית השלישי אלא להתמרה של המציאות לעולם של הפלא.

ניתן לתאר את הכפילות הזו בניסוח אחר, דרך ההבחנה בין ציונות של הגשמה לציונות של ממשות. הראשונה שייכת לרובד הראשוני, התמים ואף הנאיבי. הגשמה היא מילת המפתח במניפסטים של תנועות הנוער, היא קשורה לערכים של התיישבות ובטחון, קיבוץ גלויות, חירות מדינית, ועוד. יישומם המעשי של אלה בארץ ישראל הריאלית והקונקרטי, 'עם אלו הבתים והחצירות' – הוא ההגשמה.

לציונות ה'ממש' יש משמעות שונה ואף מהופכת. היא אינה מכוונת אל הקונקרטי אלא אל הממשי, במובן הלאקאניאני ואף החב"די. הרוח המניעה אותה אינה רוח השיבה לטבע ולנורמליות אנושית, חברתית תרבותית, למצער זה אינו העיקר. הרוח באופנים של הציונות הממשית היא רוח משיחית, מיסטית, רוח אפיו משיח ה'. היעד אינו מדינה במובן הלאומי והחברתי, זו אינה אלא פלטפורמה לאידיאה של יסוד כסא ה' בעולם, כביטוי המפורסם של הרב קוק. היעד הוא תיקון האדם ומימוש חזון הצדק החברתי במובנו הרחב ביותר, האוניברסלי. המכותבים של התיקון הם כל בני האדם, האנושיות עצמה, ותכליתו היא סילוק הניכור ותיקון הברית.